

CHARLOTTE AUGUSTA KALVO [WADAMS] ΚΑΙ ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΛΒΟΣ.
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΕΡΚΥΡΑ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΛΑΟΥΘ: ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο Ανδρέας Κάλβος (1792 – 1869) παντρεύτηκε σε δεύτερο γάμο στις 5 Φεβρουαρίου 1853 στην εκκλησία St. Pancras στο Λονδίνο με την Charlotte Augusta Wadams (1812 – 1888). Ο ποιητής είχε αναχωρήσει από την Κέρκυρα, μέσω Τεργέστης, για την Αγγλία στις 27 Νοεμβρίου / 9 Δεκεμβρίου 1852, ύστερα από παραμονή είκοσι έξι χρόνων και τριών μηνών στην πρωτεύουσα του Ιονίου κράτους.¹ Στο μεταξύ, η Wadams είχε ήδη επιστρέψει στην Αγγλία. Τα νέα στοιχεία που παρουσιάζονται στο κείμενο αυτό δίνουν σαφέστερη εικόνα για την εκπαιδευτική σταδιοδρομία της Charlotte Augusta Wadams, πριν από τη γνωριμία της στην Κέρκυρα με τον Ανδρέα Κάλβο, αλλά και αργότερα, μετά τον γάμο τους, στο Λονδίνο. Παράλληλα δημοσιεύονται έντυπες πληροφορίες οι οποίες διαφωτίζουν πτυχές από τη ζωή και τις δραστηριότητες του Ανδρέα Κάλβου στο Λονδίνο κατά τη δεύτερη διαμονή του στην Αγγλία (Δεκ. 1852 ή Ιαν. 1853-1869). Το υλικό αυτό προέρχεται από έντυπες πληροφορίες των ετών 1844, 1853-1855, 1857, 1862-1866, 1868-1875, καθώς και από τις επίσημες απογραφές του πληθυσμού στην Αγγλία των ετών 1841, 1851, 1861, 1871, 1881, 1891 και 1901. Επιπλέον, νέα στοιχεία αντλούνται από τις επίσημες εγγραφές βαφτίσεων, γάμων και κηδειών σε βιβλία εκκλησιών της Αγγλίας κατά την περίοδο 1800-1901, καθώς και από οικογενειακά δένδρα αναρτημένα στο διαδίκτυο. Αρκετές πληροφορίες περιέχονται και σε ένα νομικό έγγραφο του 1862, το οποίο απόκειται στα Εθνικά Αρχεία της Αγγλίας. Οι έντυπες πληροφορίες του 1844 και όσες αφορούν το σχολείο της γυναίκας του Κάλβου στο Λάουθ, έχουν έρθει στο φως πρόσφατα χάρη στην έρευνα του Σπύρου Ν. Παππά.²

Μέχρι σήμερα, εκτός από τις έντυπες πληροφορίες που έφερε στο φως ο Σπύρος Ι. Ασδραχάς, ελάχιστα νέα στοιχεία σχετικά με την παιδαγωγό Wadams έχουν γίνει γνωστά. Η Charlotte Augusta Wadams γεννήθηκε στο Warwickshire (Birmingham) το 1812 σύμφωνα με τις απογραφές του 1861, 1871 και 1881 (abt. 1812). Με την ίδια χρονολογία συμφωνεί και η εγγραφή του θανάτου της στην οποία αναφέρεται ότι ήταν 76 ετών το 1888 και η ίδια ηλικία αναγράφεται και στο βιβλίο των κηδειών (Book of Burials) του Keddington στο Λάουθ, όπου είχε ενταφιασθεί στον ίδιο τάφο με τον ποιητή των Ωδών. Λανθασμένη φαίνεται να είναι η πληροφορία ότι από το 1823 έως το 1846, όταν αναχωρεί για την Κέρκυρα, ζει στο νησί Guernsey, στα Channel Islands.³ Ήδη τον Νοέμβριο του 1834 βρίσκεται στο Λονδίνο και υπογράφει ως μάρτυρας στον γάμο της αδελφής της Marianna Wadams (1808-1896) με τον William Richard Todd.⁴ Και στις αρχές της δεκαετίας του 1840 εργαζόταν σε σχολείο στην κομητεία του Berks, όπως τεκμηριώνεται στη συνέχεια.

Από δημοσίευμα στην εφημερίδα *The London Gazette* στις 31 Μαΐου 1844⁵ πληροφορούμαστε ότι η Charlotta Augusta Wadams διηύθυνε σχολείο μαζί με την Dora Louisa Frederica Kirby (1815-1888), σύζυγο του ετεροθαλούς αδελφού της George Foster Kirby (1818-1897). Το σχολείο-εταιρεία λειτουργούσε υπό την επωνυμία “Wadams and Kirby” και βρισκόταν στο Datchet, στην κομητεία του Berks. Με την αγγελία αυτή γνωστοποιείται ότι η συνεργασία τους τερματίζεται

με κοινή συναίνεση των δύο και τη συγκατάθεση του G. F. Kirby. Η Dora L. F. Kirby αναλαμβάνει την αποκλειστική λειτουργία του σχολείου και την οικονομική διαχείριση. Η ανακοίνωση υπογράφεται και από τα τρία πρόσωπα. Δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία για τον λόγο που οδήγησε σε αυτή τη διευθέτηση. Δεν αποκλείεται να σχετίζεται με την ανάληψη της διεύθυνσης του σχολείου θηλέων το 1846 στην Κέρκυρα από τη Wadams, αν και τα δύο χρόνια που μεσολαβούν, έως την εγκατάστασή της στην Κέρκυρα, είναι μεγάλο διάστημα. Είναι δυνατόν ο τερματισμός της συνεργασίας να οφείλεται σε άλλο λόγο και μόνον η έρευνα θα δώσει απάντηση στο συγκεκριμένο θέμα.

Η δεύτερη γυναίκα του Κάλβου εργάστηκε στην Κέρκυρα ως διευθύντρια σχολείου θηλέων. Η *Εφημερίς Επίσημος* στις 10/22 Αύγουστο του 1846 δημοσιεύει αγγελία σύμφωνα με την οποία «Η Κυρία Ουαδάμ, η νέα Διευθύντρια του σχολείου των κορασίων έφθασε κατ' αυτὰς εις Κέρκυραν, όθεν η έναρξις του σχολείου θέλει να γίνει την α' προσεχούς Σεπτεμβρίου...».⁶ Στην ίδια εφημερίδα στις 17/29 Αυγούστου του ίδιου έτους δημοσιεύεται ο κανονισμός λειτουργίας του παρθεναγωγείου, το οποίο αναφέρεται ως «Σχολείον της Κυβερνήσεως εις Κέρκυραν διά τας Κυρίας» υπό την προστασία του άγγλου αρμοστή και της συζύγου του. Το σχολείο θα λειτουργήσει «εις την οικίαν του Κυρίου Πολυλά, Αριθ. 1511, εις τον Άγιον Νικόλαον των Γερόντων».⁷ Μαζί της στην Κέρκυρα είχε φτάσει και η Emma Frederica Keating (1824 – 1903). Τον Δεκέμβριο του 1846 φτάνει στην Κέρκυρα ο ετεροθαλής αδελφός της Wadams Edmund Adolphus Kirby (1824-1902) ο οποίος θα ερωτευτεί την Emma F. Keating και θα παντρευτούν στο Λονδίνο στις 24 Νοεμβρίου 1847.⁸

Στην απογραφή του πληθυσμού στη Μ. Βρετανία το 1851, η Wadams βρίσκεται στο Λονδίνο και αναφέρεται ως επισκέπτρια, ενώ ως επάγγελμα αναγράφεται γκουβερνάντα.⁹ Η Georgina Keating (1828-1902), πιθανώς αδελφή της Emma, θα είναι μάρτυρας στον γάμο του Κάλβου και της Wadams και το σχολείο-οικοτροφείο για μαθήτριες στο Λονδίνο, το δεύτερο στο οποίο θα εργαστούν ο Κάλβος με τη σύζυγό του την περίοδο 1857-1865, θα λειτουργήσει υπό την επωνυμία “Kalvo & Keating Ladies School” (7 Sutherland).¹⁰ Όταν το ζεύγος Κάλβου θα μετακομίσει στο Λάουθ, η G. M. Keating θα εξακολουθήσει να εργάζεται στο σχολείο-οικοτροφείο της οδού Sutherland. Αξίζει να σημειωθεί ότι αρχικά το ζεύγος Κάλβου μετά την άφιξή του στο Λονδίνο θα διευθύνει σχολείο στο Essex (Stratford Grove) κατά την περίοδο 1853-1857, ενώ με την εγκατάστασή του στο Louth θα λειτουργήσει το νέο σχολείο – οικοτροφείο για μαθήτριες (τρίτο στη σειρά), το οποίο και θα διευθύνει η Wadams για τέσσερα χρόνια. Στην ίδια πόλη θα πεθάνει ο ποιητής στις 3 Νοεμβρίου 1869.

Επιπλέον, οι πληροφορίες από τις επίσημες απογραφές του 1851 και 1861 καθώς και από το νομικό έγγραφο του 1862¹¹ μάς βοηθούν να γνωρίσουμε καλύτερα το οικογενειακό περιβάλλον της δεύτερης γυναίκας του Κάλβου, τη σχέση τους με την εκπαίδευση και όχι μόνο. Η Charlotte Augusta Wadams, είχε τρεις αδελφές από τον πρώτο γάμο της μητέρας της τη Marianna (1808-1896), την Elizabeth (1809) και τη Rosamond (1810/1811-1902)] και, εκτός από τον καθηγητή σχεδίου και ζωγραφικής

George F. Kirby με τον οποίο ήταν συνέταιροι στο σχολείο στο Datchet μέχρι το 1844, είχε ακόμη τρία ετεροθαλή αδέρφια, τον αιδεσιμότατο William Walter Kirby (1822-1901), τον γιατρό Edmund Adolphus Kirby (1824-1902) και την Anna Kirby-Coghalan. Η Charlotte Augusta και όλα τα αδέρφια της (ετεροθαλή και μη) ήταν ανάμεσα στους εναγόμενους στην αγωγή του 1862. Πάντως, ο αιδεσιμότατος William Walter Kirby (1823-1901) ο οποίος υπογράφει ως μάρτυρας στον γάμο του ζεύγους Κάλβου το 1853, θα είναι αυτός που θα τελέσει και την κηδεία της αδελφής του στο Λάουθ το 1888.

Με τις έντυπες πληροφορίες που διαθέτουμε σήμερα ανασκευάζονται οι εικασίες για την εγκατάσταση του Κάλβου και της συζύγου του στο Λάουθ, στη μικρή αυτή πόλη του Lincolnshire, το 1855, αλλά και επιβεβαιώνεται η έναρξη λειτουργίας του σχολείου, υπό τη διεύθυνση της C.A. Kalvo, τον Απρίλιο του 1866, και όχι το καλοκαίρι του 1865. Το σχολείο θα διευθύνει η ίδια και μετά τον θάνατο του Κάλβου, έως το πρώτο εξάμηνο του 1870, καθώς από τις 23 Ιουλίου της ίδιας χρονιάς έως το 1875 θα μετακομίσει σε νησί, στο Ryde του Isle of Wight, νότια του Southampton.¹²

Τρία δημοσιεύματα του 1866 σε εφημερίδες του Lincolnshire αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ανασκευάζουν λανθασμένες πληροφορίες για τον χρόνο εγκατάστασης του ζεύγους Κάλβου στο Λάουθ. Σε αρκετές περιπτώσεις, σε βιογραφικά λήμματα και άλλες δημοσιεύσεις, αναφέρεται ως έτος εγκατάστασης του ζεύγους στο Λάουθ το 1855.¹³ Αλλά και στις περιπτώσεις που αναφέρεται το καλοκαίρι του 1865 δεν υπάρχει τεκμηρίωση της χρονικής αυτής ένδειξης.¹⁴ Τα δημοσιεύματα του 1866 συνιστούν σημαντικές μαρτυρίες για τη λειτουργία του σχολείου στο Λάουθ από τη δεύτερη γυναίκα του ποιητή. Το πρώτο δημοσίευμα στην εφημερίδα *The Lincolnshire Chronicle* φέρει τοπική και χρονική ένδειξη “The High Holme, Louth” 6 Μαρτίου 1866.¹⁵ Με την αγγελία ανακοινώνεται στο κοινό ότι οι αδελφές Maria Evison (1824-1901) και Charlotte Evisson (1825-1870) σκοπεύουν να αφήσουν το σχολείο στην Mrs Kalvo από το Πάσχα και ζητούν να επιδειχθεί και στη νέα διευθύντρια η ίδια εμπιστοσύνη, για την εμπειρία της στην εκπαίδευση νέων και ότι είναι το κατάλληλο πρόσωπο για αυτή τη θέση. Η ίδια η γυναίκα του Κάλβου διαβεβαιώνει ότι θα συνεχίσει το επιτυχημένο πρόγραμμα εκπαίδευσης των προκατόχων της και αναφέρει ότι κύρια φροντίδα της θα είναι η ηθική εκπαίδευση και η βιβλική διδασκαλία των μαθητριών.

Στο δεύτερο δημοσίευμα στην εφημερίδα *Louth and Lincolnshire Advertiser*¹⁶ η Mrs Kalvo αναφέρει τις ίδιες πληροφορίες όπως και προηγουμένως και ενημερώνει τους ενδιαφερόμενους ότι το πασχαλινό τρίμηνο θα αρχίσει την Τετάρτη, 4 Απριλίου 1866. Η πληροφορία αυτή για τη λειτουργία του σχολείου υπό τη διεύθυνση της γυναίκας του Κάλβου καθορίζει επακριβώς την ημερομηνία και η λεπτομέρεια αυτή, όσο ασήμαντη και αν φαίνεται, αποκτά ιδιαίτερη σημασία, λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι οι τεκμηριωμένες βιογραφικές πληροφορίες για τη δεύτερη διαμονή του Κάλβου στην Αγγλία είναι πολύ λιγότερες σε σχέση με όσες αφορούν την πρώτη διαμονή του στο Λονδίνο (1816-1820).¹⁷ Κατά πόσο το ζεύγος Κάλβου είχε εγκατασταθεί στο Λάουθ από το καλοκαίρι του 1865 ή λίγους μήνες αργότερα και

για ποιους λόγους εγκατέλειψε το Λονδίνο είναι ερωτήματα τα οποία παραμένουν αναπάντητα προσώρας. Ας έχουμε υπόψη μας ότι για την πρώτη διαμονή του ποιητή στην Αγγλία σώζεται σημαντικό επιστολικό υλικό, ενώ αντίθετα για τη δεύτερη (1853;-1869), μέχρι σήμερα, μόνο ελάχιστα αποσπάσματα επιστολών έχουμε.

Το τρίτο δημοσίευμα στην εφημερίδα *The Lincoln Rutland and Stamford Mercury*¹⁸ πληροφορεί τους ενδιαφερόμενους ότι η Mrs Kalvo δέχεται είκοσι μαθήτριες ως οικότροφες και ότι υπάρχουν δύο κενές θέσεις. Η ίδια και πεπειραμένες παιδαγωγοί παρέχουν ολοκληρωμένη εκπαίδευση και η ηθική και θρησκευτική αγωγή θα τις προετοιμάσουν στην αντιμετώπιση της ζωής. Η αγγελία αυτή έχει ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1868 και διεύθυνση “The High Holme, Louth”. Με την έντυπη αυτή πληροφορία, μόλις δέκα μήνες πριν από τον θάνατο του Κάλβου, επαναλαμβάνεται ο προσανατολισμός του σχολείου στις βασικές αρχές της εκπαίδευσης στην βικτωριανή εποχή. Η έμφαση στην ηθική αγωγή δίνει το κλίμα και την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο σχολείο, με τις αυστηρές αρχές και τα πουριτανικά ήθη στην εκπαίδευση των Αγγλίδων δεσποινίδων. Για την περίοδο 1866 – 1870 έχουν εντοπιστεί και άλλες δεκατέσσερις σύντομες αγγελίες σε τρεις διαφορετικές εφημερίδες, οι οποίες αναφέρονται στις διαθέσιμες θέσεις για μαθήτριες στο σχολείο – οικοτροφείο και ενημερώνουν τους ενδιαφερόμενους για την ακριβή ημερομηνία έναρξης των μαθημάτων, τέλη Ιανουαρίου και Ιουλίου.

Εντούτοις, δεν έχουμε τεκμηριωμένες πληροφορίες για τον ρόλο του Κάλβου στο σχολείο της γυναίκας του. Η εγγραφή του θανάτου του από πνευμονία (3 Νοεμβρίου 1869) μας προσφέρει σχετικά μόνο την πληροφορία για το επάγγελμά του: «Καθηγητής γλωσσών και μαθηματικών». Ο ποιητής είναι εβδομήντα επτά χρονών, και το πιθανότερο, η ηλικία του θα πρέπει να έχει περιορίσει σημαντικά τα διδακτικά του καθήκοντα. Η κηδεία του θα γίνει πέντε μέρες αργότερα, τη Δευτέρα 8 Νοεμβρίου 1869,¹⁹ και σε αυτή παρίσταται ο πρεσβευτής της Ελλάδας στην Αγγλία από το 1868 και φίλος του ποιητή από την κερκυραϊκή περίοδο, Πέτρος Βράιλας-Αρμένης (1812-1884).²⁰ Η κόρη του Βράιλα-Αρμένη Σοφία ήταν μαθήτρια στο σχολείο του Λάουθ και έμενε στο οικοτροφείο στο High Holme.²¹ Το σχολείο θα λειτουργήσει υπό τη διεύθυνση της δεύτερης γυναίκας του Κάλβου μέχρι το καλοκαίρι του 1870. Δύο δημοσιεύματα του 1870 μας δίνουν συγκεκριμένες πληροφορίες και οι μέχρι σήμερα εικασίες ότι η Wadams πούλησε το σχολείο μετά τον θάνατο του Κάλβου και εγκατέλειψε το Λάουθ μέσα στον ίδιο χρόνο που πέθανε ο σύζυγός της, δεν ευσταθούν. Η πρώτη ανακοίνωση δημοσιεύεται στην εφημερίδα *The Lincoln Rutland and Stamford Mercury* στις 20 Μαΐου 1870²², η οποία συντάχθηκε στο High Holme δυο μέρες πριν και αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο η Κα Kalvo ενημερώνει τους φίλους και το κοινό ότι, λόγω σοβαρού οικογενειακού πένθους, σκοπεύει να αφήσει το σχολείο γύρω στα μέσα του καλοκαιριού στις δεσποινίδες Chappell. Στο δεύτερο μέρος οι αδελφές Caroline Chappell (1840 - 1915) και Ann M. Chappell (1843 -1915) αναφέρουν ότι θα διαδεχτούν στη διεύθυνση του σχολείου τη γυναίκα του Κάλβου στα μέσα του καλοκαιριού και τονίζουν ότι στόχος τους θα είναι να προάγουν στις μαθήτριες τις χριστιανικές αρχές και ότι οι όροι και οι εσωτερικοί κανονισμοί θα μείνουν

αμετάβλητοι.

Η δεύτερη ανακοίνωση με ημερομηνία 1 Ιουλίου 1870 στην ίδια εφημερίδα,²³ περιέχει την πληροφορία ότι στο σχολείο, υπό τη νέα διεύθυνση, τα μαθήματα θα επαναληφθούν στις 27 Ιουλίου 1870. Το σχολείο υπό τη διεύθυνση των αδελφών Chappell λειτουργεί σίγουρα μέχρι και το 1901 (ίσως και αργότερα), σύμφωνα με την απογραφή εκείνης της χρονιάς. Μια δεύτερη πληροφορία από την ίδια ανακοίνωση του 1870 μας δίνει την εικόνα του σχολείου όπου έζησε ο Κάλβος τα τελευταία χρόνια της ζωής του: «Το οίκημα είναι ευρύχωρο, με όμορφους κήπους, και βρίσκεται σε μια πολύ υγιεινή τοποθεσία». Στην απογραφή του 1871, η οποία έγινε το βράδυ της 7^{ης} Απριλίου, οι μαθήτριες που απογράφονται μένουν στο οικοτροφείο και είτε όλες ή κάποιες από αυτές δεν αποκλείεται να ήταν και μαθήτριες της γυναίκας του Κάλβου. Συνολικά μένουν στο οικοτροφείο δώδεκα μαθήτριες, μία γαλλίδα και μία αγγλίδα παιδαγωγοί, μια επισκέπτρια, συγγενής των Chappell, και τρεις ακόμη γυναίκες ως βοηθητικό προσωπικό.

Η μακροχρόνια διεύθυνση του σχολείου από τις δύο αδελφές Chappell για περισσότερο από τριάντα δύο χρόνια στον ίδιο χώρο, πρέπει να μας κάνει επιφυλακτικούς όσον αφορά στις πληροφορίες που είχαν συγκεντρώσει παλαιότερα μελετητές του Κάλβου από ηλικιωμένους κατοίκους του Λάουθ. Αντίθετα αξιόπιστες είναι οι πληροφορίες που δίνει η Florence M. Taylor με επιστολή της ημερομηνίας 7 Δεκεμβρίου 1937 προς τον Κωνσταντίνο Σολδάτο.²⁵ Τις πληροφορίες πήρε από τη μητέρα της «κα Abbey, η οποία ήταν άλλοτε στην υπηρεσία της κας Κάλβου», η οποία τότε ήταν 85 ετών. Στην επιστολή γίνεται αναφορά στον τάφο του Κάλβου στην εκκλησία της Αγίας Μαργαρίτας του Keddington. Δίνει ακόμη την πληροφορία ότι την 1^η Νοεμβρίου 1869 ο ποιητής, αν και δεν ήταν καλά, επέμενε να βγει για να ψηφίσει στις δημοτικές εκλογές. Όπως είναι γνωστό πέθανε από πνευμονία ύστερα από δύο μέρες. Από την επιστολή πληροφορούμαστε ότι ο Κάλβος, παρά την ηλικία του, δίδασκε ξένες γλώσσες σε μαθήτριες στο γραφείο του.

Με όσα έχουν εκτεθεί έως τώρα προκύπτουν δύο σημαντικά στοιχεία. Το ζεύγος Κάλβου εγκαταστάθηκε στο Λάουθ, το πιθανότερο το 1866, λαμβάνοντας υπόψη ότι το σχολείο υπό τη διεύθυνση της δεύτερης γυναίκας του ποιητή λειτούργησε τον Απρίλιο του 1866. Το δεύτερο αφορά στην παραμονή της C. A. Kalvo στο Λάουθ οπωσδήποτε μέχρι το καλοκαίρι του 1870. Πάντως από τις 23 Ιουλίου του 1870 η Wadams βρίσκεται εγκατεστημένη στο Isle of Wight, νότια του Southampton, και στην απογραφή του 1871 κατοικεί μαζί με τρεις άλλες γυναίκες στο Ryde του ίδιου νησιού. Στο ίδιο νησί είναι εγκατεστημένη τουλάχιστον μέχρι το 1875.²⁶

Η έρευνα για τα βιογραφικά της δεύτερης γυναίκας του Κάλβου και του ίδιου είναι πολύ πιθανόν να μας δώσει και άλλα στοιχεία για τη δεύτερη διαμονή του ποιητή στην Αγγλία. Ήδη πρόσφατα, εκτός από όσα νέα στοιχεία περιλαμβάνονται σε αυτό το κείμενο, έχουν εντοπιστεί επιπρόσθετα έντυπες πληροφορίες των ετών 1853, 1854, 1856, 1857 και 1866, με τις οποίες μας δίνεται μια σαφέστερη εικόνα για τις δραστηριότητες του ποιητή κατά τη δεύτερη διαμονή του στο Λονδίνο (1853;-1869). Πρωτίστως, η ενασχόλησή του με θέματα της Αγγλικής Εκκλησίας και οι μεταφράσεις θρησκευτικών-θεολογικών κειμένων στα ελληνικά, επιβεβαιώνουν τις στενές σχέσεις του με αγγλικανικούς κύκλους.²⁷ Οι δύο μεταφράσεις του 1855 και του 1861 υποδηλώνουν μια συνεχή ενασχόληση με θέματα της Αγγλικής Εκκλησίας,

στην οποία το πιθανότερο είχε προσχωρήσει, λαμβάνοντας υπόψη το τελετουργικό των δύο γάμων του στο Λονδίνο το 1819 και το 1853, καθώς και της κηδείας του στο Λάουθ το 1869. Και στα δύο βιβλία του 1856 και του 1861 υπογράφει τις μεταφράσεις ως δόκτωρ και καθηγητής της φιλοσοφίας, τίτλοι τους οποίους είχε αποκτήσει κατά τη θητεία του στο πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο στην Κέρκυρα, την Ιόνιο Ακαδημία. Επίσης στις σελίδες τίτλου των μεταφράσεων αυτών αναφέρεται ότι ήταν μέλος φιλοσοφικών, επιστημονικών και θρησκευτικών εταιρειών, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται από δημοσιεύσεις σε έντυπα των χρόνων αυτών. Οπωσδήποτε οι σχέσεις του με τον αγγλικανισμό τεκμαίρονται από τα χρόνια της πρώτης διαμονής του στο Λονδίνο (1816-1820). Μετά τη δεύτερη εγκατάστασή του εκεί, συνεργάζεται με την «Εταιρεία για την Προώθηση Χριστιανικής Γνώσης», της οποίας είναι αντεπιστέλλον μέλος από το 1820 («Corresponding Members: 1820 Kalvo Dr [...]»)²⁸ Τον Νοέμβριο του 1859 εκλέγεται μέλος της Γεωλογικής Εταιρείας.²⁹ Επίσης, το 1866 γίνεται μέλος της Anglo-Continental Society.³⁰ Παρά ταύτα δεν σημαίνει ότι ο Κάλβος αποκόπτεται από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις των παιδικών χρόνων στη Ζάκυνθο και αργότερα στο Λιβόρνο.

Παραπομπές

¹ Πάντως δεν είναι βέβαιο ότι το 1852, τον Δεκέμβριο, φτάνει στο Λονδίνο, λαμβάνοντας υπόψη ότι αναχώρησε από την Κέρκυρα για την Αγγλία στις 27 Νοεμβρίου / 9 Δεκεμβρίου, μέσω Τεργέστης. Όπως είναι γνωστό ο αδερφός του Νικόλαος οπωσδήποτε από το 1818 ζει στην Τεργέστη και το 1829 είναι ακόμη εγκατεστημένος σε αυτή την πόλη. Πιθανόν, αν ζούσε εκεί το 1852 ο αδερφός του, θα ακολουθούσε αυτό το δρομολόγιο για να τον επισκεφθεί στην Τεργέστη. Δεν γνωρίζουμε αν συνέχισε το ταξίδι για την Αγγλία με το ίδιο πλοίο ή ακολουθούσε άλλη διαδρομή διασχίζοντας την ηπειρωτική Ευρώπη. Προσώρας, μην έχοντας κάποιο τεκμήριο, ο Κάλβος θα έφθασε στο Λονδίνο γύρω στα Χριστούγεννα του 1852 ή το 1853, αρχές Ιανουαρίου. Και ο γάμος με την Charlotte Augusta Wadams θα γίνει στις 3 Φεβρουαρίου 1853.

² Ευχαριστώ τον Σπύρο Ν. Παππά για την άδειά του να τις χρησιμοποιήσω στο παρόν δημοσίευμα, καθώς και για τη μετάφραση από τα αγγλικά και την όλη βοήθειά του. Στον ίδιο οφείλεται και η πρόσφατη ανεύρεση της νεκρολογίας για τον Ανδρέα Κάλβο από τον Πέτρο Βράιλα-Αρμένη (1812-1884), πρεσβευτή τότε της Ελλάδας στο Λονδίνο, και η οποία δημοσιεύτηκε, λίγες ημέρες μετά τον θάνατο του ποιητή, στην εφημερίδα της Κέρκυρας *Ενότης* στις 27 Νοεμβρίου 1869 και το 1870 σε αγγλική εφημερίδα της κομητείας του Λίνκολν. Πβ. Σπύρος Ν. Παππάς, «Η λανθάνουσα νεκρολογία του Πέτρου-Βράιλα Αρμένη για τον Ανδρέα Κάλβο από την εφημερίδα Ενότης (1869), και η αθησαύριστη αγγλική αναδημοσίευσή της (1870). Συμβολή στην καλβική βιβλιογραφία», *Παλίμψηστον*, τχ. 28, Άνοιξη 2012, σ.153-163, όπου αναδημοσιεύεται (σ. 159-160) και η αγγλική μετάφραση της νεκρολογίας του Βράιλα Αρμένη, με επιμέρους διαφοροποιήσεις, από την εφημερίδα *The Lincolnshire Chronicle* με ημερομηνία 4 Φεβρουαρίου 1870 σ. 8, όταν η σύζυγος του ποιητή, τρεις μήνες μετά τον θάνατό του, ζει και εργάζεται ακόμη στο Λάουθ. Στο ελληνικό κείμενο της νεκρολογίας του Βράιλα- Αρμένη, ένα σημαντικότερο ντοκουμέντο, αναδημοσιεύεται και απόσπασμα της τελευταίας επιστολής του Κάλβου προς τον Πέτρο Βράιλα Αρμένη, το οποίο αποκτά ξεχωριστή σημασία στις μέρες μας, εποχή κρίσης και διαφθοράς σε κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και εθνικό επίπεδο: «Επιθυμώ τα μέγιστα να σε ενταμώσω ίσως συνδιαλεγόμενος μετά σου απαλλαγώ και από την θλίβουσάν με ανησυχίαν την αποβλέπουν το μέλλον της πάνυ βραδέως προοδευούσης πατρίδος μας».

³ K. H. Metaxas, "A Greek Patriot Poet in England and Europe. Andrea Kalvo Centenary 1792-1869", *The Greek Gazette*, 36(Αύγουστος 1970), Λονδίνο, σ. 9.

⁴ England, London Marriages and Banns, Metropolitan Archives.

⁵ *The London Gazette*, αρ. 20348, 31 Μαΐου 1844, σ. 1846.

⁶ Σπύρος Ι. Ασδραχάς «Ανδρέας Κάλβος. Ανέκδοτα και αθησαύριστα κείμενα», στο βιβλίο του ίδιου: *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αι. (Υποθέσεις και προσεγγίσεις)*, Ερμής, Αθήνα 1982, σ.302-303. Πρώτη δημοσίευση στο περ. *Ο Ερασιστής*, τ. 2 (1964), σ. 81-118.

⁷ Βλ. Ασδραχάς ό.π., σ. 405-406, σημ. 61 και σημ. 62. Στην αναγγελία της εφημερίδας αναφέρεται και η άφιξη ακόμη μίας εκπαιδευτικού στην Κέρκυρα, μαζί με την Wadams: «Με την διευθύντριαν έφθασεν ενταυτώ και κυρία τις ως διευθύντρια βοηθός, ήτις μεταξύ άλλων γνωρίζει την γαλλική εντελέστατα». Πρόκειται για τη Emma Frederica Keating, η οποία το 1847 θα παντρευτεί στο Λονδίνο τον ετεροθαλή αδελφό της, τον γιατρό Edmund Adolphus Kirby. Τα μαθήματα που θα διδάσκονται είναι Ιστορία, Γεωγραφία, Γραφή, Γραμματική, Γαλλικά, Ιταλικά, Ελληνικά, Εργόχειρο «διά βελόνης», Ιχνογραφία, Μουσική και χορός.

⁸ *The Greek Gazette*, vol. 4, no. 36, Λονδίνο 1970, σ. 10 και 11, σημ. 17 και London and Surrey, England, Marriage Bonds and Allegations, 1597-1921.

⁹ The National Archives, Kew, Surrey, London. England and Wales 1851 Census Record, Middlesex, Islington. Inslington West, District 14

¹⁰ *Dolling's Paddington Directory for 1862*, σ. 54 και 136: "Kalvo & Keating, ladies' school, 7 Sutherland gardens, Maida hill". Τα ίδια στοιχεία [πληροφορίες] και *Dolling's Paddington Directory*, 1863, σ. 151 και *Dolling's...* 1864, σ.84 και 261.

¹¹ The National Archives, Kew. Item reference C 16/89/M68. Το νομικό έγγραφο-αγωγή, δεκαέξι τυπωμένων σελίδων, αφορά σε οικονομικές διαφορές από κληροδοτήματα. Οι ενάγοντες Louisa Sophia Margitson (1796;-1872), John Margitson, William Hartcup, Thomas Collingwood Hughes και Elizabeth St. John ζητούν από τους εναγόμενους George Thomas Oulton Hall, Marianna Todd (Hall), Elizabeth Banham Needle, Henry Fauvel, Rosamond (Fouvel), Andrew Kalvo, Charlotte Augusta (Kalvo) από το δικαστήριο να εκτελέσει την είσπραξη των χρηματικών ποσών από τα καταπιστεύματα των εν λόγω Κωδίκελου και Γραμμάτων υπέρ των εναγόντων. Σε περίπτωση κατά την οποία οι εναγόμενοι δεν παρουσιαστούν στο Ανώτατο Δικαστήριο θα υπόκεινται σε σύλληψη και φυλάκιση.

¹² Βλ. εφημ. *The Isle of Wight Observer*, 23 Ιουλίου 1870 και 18 Σεπτεμβρίου 1875. Και στα ενδιάμεσα χρόνια επιβεβαιώνεται ότι εξακολουθεί να κατοικεί στο νησί Wight από δημοσιεύματα στην ίδια εφημερίδα, όπως και στην απογραφή του πληθυσμού το 1871.

¹³ Αντ. Ιντιάνος, «Συμβολή στη μελέτη του Α. Κάλβου, *Νέα Εστία*, τόμ. 24, 15 Σεπτεμβρίου 1938, σ. 1237 -1244. Γεώργιος Θ. Ζώρας, «Ανδρέας Κάλβος (1792 – 186)», *Νέα Εστία*, τόμ. 68, Σεπτέμβριος 1960, σ. 59. Γλυκ[ερία] Πρωτοπαπά- Μπουμπουλίδου, «Κάλβος Ανδρέας», *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τόμ. 31, 1988, σ.215. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Κάλβος Ανδρέας», *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, Εκδοτική Αθηνών, 1999, σ. 216. Φωτεινή Τομαή, «Ο Σεφέρης τιμά τον Κάλβο», *Το Βήμα*, 15. 6. 2008 (αναφέρεται επιπλέον ότι το δεύτερο σχολείο του ζεύγους Κάλβου βρισκόταν στο Λάουθ).

¹⁴ Κ. Metaxas, *The Greek Gazette*, Λονδίνο 1970, σ. 9. Λεύκιος Ζαφειρίου, *Ο βίος και το έργο του Ανδρέα Κάλβου (1792 – 1869)*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 126.

¹⁵ *The Lincolnshire Chronicle*, 9 Μαρτίου 1866, σ. 4.

¹⁶ *Louth and North Lincolnshire Advertiser*, 31 Μαρτίου 1866, σ. 4

¹⁷ *Οι τελευταίες θρησκευτικές μεταφράσεις του Ανδρέα Κάλβου*. Εισαγωγή-έκδοση κειμένη: Γιώργος Ανδρειωμένος. Επίμετρο: π. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 10. Ο Ανδρειωμένος επισημαίνει ως βασικό αιτούμενο τη μελέτη για «διαλεύκανση σημείων της ύστερης πορείας του, η οποία φαντάζει ως η πλέον 'σκοτεινή' στην αναζήτηση των καθεκάστων του πολυτάραχου βίου του».

¹⁸ *The Lincoln Rutland and Stamford Mercury*, 2 Οκτωβρίου 1868, σ.1

¹⁹ Στην εγγραφή στο βιβλίο κηδειών του Keddington στη σελίδα 56 και με αύξοντα αριθμό 443 διαβάζουμε: Andrea Kalvo Dr of Philosophy / High Holme Louth / November 8th / {Age} 78 / {the Ceremony was performed by} Robert F. Spencer L. L. D. / vicar of St. Matthews/ Marylobone/ London. (= Ανδρέας <Κάλβος Δρ Φιλοσοφίας/ High Holme/ Νοεμβρίου 8^η/ «ηλικία» 78/ «η Τελετή έγινε από τον Robert F Spencer L. L. D./ εφημέριος του St. Matthews/ Marylebone/ Λονδίνου» Στο περιθώριο, στα αριστερά, υπάρχει σημείωση, με διαφορετικό μελάνι και διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα ότι έγινε εκταφή των λειψάνων στις 16 Μαρτίου 1960 και μεταφέρθηκαν στη Ζάκυνθο: exhumed/ March 16th 1960/ Re-intered/ in Zante GREECE (= ανεκομίστηκε στις 16 Μαρτίου 1960. Επανενταφιάστηκε στη Ζάκυνθο, Ελλάδα.) Στο 1888 με αύξοντα αριθμό η εγγραφή της κηδείας της γυναίκας του Κάλβου, η σορός της οποίας μεταφέρθηκε από το Λονδίνο στο Λάουθ: Charlotte Augusta Kalvo/ Beckenhan Kent/ June 27th/ age 76/ W. W. Kirby officiating Minister. Βλ. Σαράντης Αντίοχος, «Μνήμη του Κάλβου στο Λάουθ. Το χρονικό μιας επίσκεψης στην πρωτεύουσα των Wolds», *Επτανησιακά Φύλλα*, τόμ. ΚΘ', τεύχ. 3-4, 2009, σ. 411 και φωτογραφία της σελίδας 56 από το βιβλίο *Burials in the Parish of Keddington in the County of Lincoln in the Year 1869-1870*, όπου καταγράφονται οκτώ συνολικά κηδείες, κατοίκων του Λάουθ οι έξι και δύο του Keddington.

²⁰ Βλ. Metaxas, ό.π., σ. 10.

²¹ Βλ. Ζαφειρίου, ό.π., σ. 127.

²² *The Lincoln, Rutland and Stamford Mercury*, 20 Μαΐου 1870, τ. 175, αρ. 9135, σ. 1.

²³ *The Lincoln, Rutland and Stamford Mercury*, 1 Ιουλίου 1870.

²⁴ Census Returns of England and Wales, 1901. Kew, Surrey, England: The National Archives, 1901.

²⁵ Τάσος Παπαναστασάτος, «Η ανακάλυψη του τάφου του Κάλβου από τον Κωνσταντίνο Ε. Σολδάτο», *Πόρφυρας*, 64-65(Ιαν. -Ιούν. 1993)139-164. Η επιστολή δημοσιεύεται σε μετάφραση στη σ.150 και στο πρωτότυπο στη σ. 157.

²⁶ Census Returns of England and Wales, 1871. Kew, Surrey, England: The National Archives of the UK (TNA): Public Record Office (PRO) 1871 και εφήμ. *The Isle of Wight Observer*, 23 Ιουλίου 1875, σ. 2.

²⁷ Οι πρόσφατες δημοσιεύσεις μελετητών γύρω από αυτό το θέμα, όπως των Γιάννη Δάλλα, Γιώργου Ανδρειωμένου, π. Γεώργιου Μεταλληνού και Αλέξη Ζήρα, συνιστούν μια ουσιαστική παρέμβαση στις θρησκευτικές-θεολογικές ενασχολήσεις του ποιητή στο Λονδίνο. *Οι τελευταίες θρησκευτικές μεταφράσεις του Ανδρέα Κάλβου. i Περί δογμάτων, διοικήσεως και ιερουργιών της Αγγλικής Εκκλησίας ii Ποία κατά τους αρχαίους η κυριαρχία του Πάπα*. Εισαγωγή – έκδοση: Γιώργος Ανδρειωμένος. Επίμετρο: π. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008, Αλέξης Ζήρας. «Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του Κάλβου, ο υπόρρητος Κοραΐς και ο ελληνικός Διαφωτισμός», εφήμ. *Ελευθεροτυπία* – Βιβλιοθήκη, 4 Δεκεμβρίου 2009, σ. 15-16 και Γιάννης Δάλλας, *Το Ψαλτήριον του Δαβίδ*. Μεταφρεσθέν υπό Α. Κάλβου Ιωαννίδου του Ζακυνθίου, Ίκαρος 2011.

²⁸ Βλ. *Report of the Society for Promoting Christian Knowledge for 1857*, Λονδίνο 1857, σ. 76. Επίσης βλ. Λεύκιος Ζαφειρίου, «Για τις σχέσεις του Ανδρέα Κάλβου με την 'Εταιρεία για την Προώθηση Χριστιανικής Γνώσης'. Ένα κείμενο για τον Κάλβο κατά τη δεύτερη διαμονή του στην Αγγλία», *Πόρφυρας*, 39(Απρ.-Ιουν. 2011) 71-76 και το *Ψαλτήριον του Δαβίδ. Μεταφρασθέν υπό Α. Κάλβου Ιωαννίδου του Ζακυνθίου*. Εισαγωγή-Σχόλια Γιάννης Δάλλας, Ίκαρος, 2011, σ. 15-17.

²⁹ Βλ. *Proceedings of the Geologists' Association, Volume the first. 1859-1865*, No. 3, Session 1859-60, Λονδίνο 1865, σ. 21.

³⁰ «Kalvo, Dr., 7. Sutherland-gardens, London», βλ. κατάλογο *Members of the Society in Virtue of Previous Contributions στο Twelfth Year's Report of the Anglo-Continental Society; for the year 1866*. Λονδίνο 1866, σ. 94.

³¹ Η συνεργασία του με τον εκδότη Βιβλικών κειμένων Samuel Bagster (1772-1851) στην πολύγλωσση έκδοση της Εκκλησίας της Αγγλίας και Ιρλανδίας *Common Prayer Book*, στην οποία συμμετέχει με τη μετάφραση στη νεοελληνική έχοντας επιπλέον την επιμέλεια της ιταλικής μετάφρασης και η συνεργασία του στη σύνταξη της *Harmonica Grammar*, που θα κυκλοφορήσει

σε δύο τόμους το 1822, συνιστούν μαρτυρίες μιας στενής σχέσης με τους κύκλους της Αγγλικανικής Εκκλησίας. Αυτό δεν υποδηλώνει απομάκρυνση από τις καταβολές του ή, καλύτερα, την ταυτότητά του και ό,τι αυτή σήμαινε στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Κάτι άλλωστε το οποίο απορρέει από το πρώτο ποίημά του στα ελληνικά, που γράφει και τυπώνει στο Λονδίνο το 1819, το *Ελπίς πατρίδος*. Στο *The Ecclesiastical Gazette; or Monthly Register of the Affairs of the Church of England, and of its Religious Societies and Institutions*, τόμ. XVI, αρ. 186 (Τρίτη, 13 Δεκεμβρίου 1853), σ. 125-126 Λονδίνο, δημοσιεύεται κείμενο όπου τεκμηριώνεται η συνεργασία του Κάλβου με τους κύκλους της Αγγλικανικής Εκκλησίας και αναφέρεται ότι είχε προσχωρήσει στο Αγγλικανικό Δόγμα: «There had already existed a Romaic version of our Prayer Book, executed in the year 1819, for Mr Bagster's Polyglot Liturgy, by Mr A. Kalvo, a native of Greece, then resident in London, where he had conformed to the Church of England; and who, in the following year, was elected an honorary member of this Society». («Είχε ήδη υπάρξει μια Νεοελληνική εκδοχή του Προσευχηταρίου μας, εκπονημένη κατά το έτος 1819, για την Πολύγλωσση Θεία Λειτουργία του κ. Bagster, από τον κ. Α. Κάλβο, έναν γηγενή της Ελλάδας, τότε κάτοικο του Λονδίνου, όπου είχε προσχωρήσει στην αγγλικανική Εκκλησία· και ο οποίος τον επόμενο χρόνο εξελέγη επίτιμο μέλος ετούτης της Εταιρείας»).